

ЖИТИЕТО НА ИСМАИЛ ФЕРИК ПАША SPINA NEL CUORE¹

Димитрис Маронитис²

Първият коментар, който всеки критик би трябвало да направи относно романа на Реа Галанакис, се отнася до отношенията книга, читател и посредници. Често пъти тези връзки не са хармонични: реакциите, положителни или отрицателни, на читателя и посредниците, се разминават. А критичният въпрос, който възниква, е: защо и как. Може би е необходимо да спомена кого включвам в категорията на посредниците: това са издателят, книжарят, журналистите и, разбира се, критиците от всекидневния и периодичен печат; и накрая представителите на академичната общност, които се занимават с изкуствата и изящната словесност. В сърцевината на този сплит от посредници, разбира се, съществуват съществени различия, но въпреки това всички те заедно направляват, по един или друг начин, вкуса на читателя: култивират го или го подкопават; укрепват го или го изкривяват, а понякога го и размиват. Въпреки това, в случая с романа на Реа Галанакис всевъзможните посредници се изиграли задоволително ролята си.

Все пак, с оглед тези посредници и посредническото слово, вярвам, че си струва труда тук да направим опит за малък тест сред истинските читатели на книгата на Реа Галанакис, за да се установят: 1) непосредствените им реакции, изразени не само посредством показателя книжен пазар, и б) желанието им да подкрепят преценката си с някои аргументи.

Въпреки това, след като се нагърбих с ролята да го представя, трябва да формулирам и изразя собствените си реакции спрямо романа на Реа Галанакис; реакции, които обаче няма да бъдат съвсем спонтанни, тъй като са обусловени, поне отчасти, от качеството ми на филолог. Поемайки тази донякъде вменена ми и неблагодарна роля, предлагам да оценим “Житието на Исмаил Ферик

¹ Този текст е откъс от книгата на проф. Д. Маронитис «Ρέα Γαλανάκη. Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά. Spina nel Cuore. Σημειώσεις». Διαλέξεις, Στιγμή, Αθήνα 1992. – Б. ред.

² Димитрис Маронитис (1929 – 2016) гръцки класически филолог, преводач на антични автори и есеист, преподавател в Солунския университет „Аристотел“. Специалист е по Омировия епос, синтез на тези негови литературни анализи представлява книгата му „Омирови мегатеми“ (изд. „Кедрос“, Атина 2000). – Б. пр.

паша” по три основни показателя: неговата типология, разказваческото му майсторство и, накрая, идеологическата му самоличност. Ще обясня какво имам предвид.

Може би преди всичко представлява интерес да окачествим типологично „Житието на Исмаил Ферик паша”, тоест да отговорим на следния въпрос: към кой тип романи принадлежи. Това типологично разпределяне не се прави само по причини на книжовно класифициране, а преди всичко, защото само по такъв начин може да бъде оценена оригиналността на конкретния роман. Защото, колкото и странно да изглежда, в литературата (и изобщо в изкуствата) оригиналността се контролира посредством обикновеността и в обикновеността.

Тоест, в степента, в която бихме останали привързани към едно традиционно и, разбира се, схематично типологично разграничаване, дялящо романите на исторически и на литературна фикция, по-скоро сме длъжни да сметнем, че „Житието на Исмаил Ферик паша” принадлежи към типологията на историческия роман, след като и тематичното ядро на книгата представлява ясна препратка към Критското въстание от 1866-1868 година, а и главните герои (Исмаил, Ибрахим и не само те) представляват романизовани отражения на исторически личности.

Въпреки това дългът на филолога не се изчерпва с това. Тъй като историята на историческия роман е дълга в развитието на гръцката, елинистична, средновековна и новогръцка словесност (ако с оглед икономията на време пренебрегнем чуждите образци), тя съдържа в сърцевината си изобилни и различаващи се помежду си категории. Нека ги наречем „матрици”. При това положение нашият въпрос придобива по-специфични очертания и отговорът става по-труден: „към кой тип „матрица” на историческия роман да причислим „Житието на Исмаил Ферик паша”?

Сигурно не към онази, която произвеждаше новогръцкият исторически роман от миналия век; нито към другата, от която в периода между двете войни и следвоенните години са излезли много четените романи, придобили голяма популярност (например „Принцеса Изабо” на Ангелос Терзакис или „Пантеи” на Тасос Атанасиадис – за да се спра само на два примера); нито към очевидно

по-съвременната матрица, която неотдавна ни предложи романът „Големият площад” на Никос Баколас. При все това известен корен на матрична свързаност бихме разпознали в „История” на Йоргис Ятроманолакис и „Житието на Исмаил Ферик паша” – родство, което не би трябвало да се смята за случайно.

Няма повече да се спирам на тази типологична карта, която евентуално може да се окаже и истински лабиринт. Ще продължа с критерии и аргументи от друг порядък, за да открием специфичния исторически произход и природа на книгата на Реа Галанаки.

По начало нека спомена, че привързването и отделянето на един роман от историята зависи от някои решаващи избори. Ще спомена набързо някои от тях.

Колко назад в миналото се връща един исторически роман? Към древността, към Средновековието, към живота ни отпреди национално-освободителното въстание или към живота след него? Тази „дистанция” понякога играе решаваща роля за характера и самоличността на един исторически роман, в степента в която видоизменя контакта на разказвача и читателя с историческия му материал. Във всеки случай при Реа Галанаки и „Житието на Исмаил Ферик паша” можем да твърдим, че критичната дистанция е средна: нито много близка, но нито и много далечна.

Но най-важното в случая се крие в тъканта на романовата антропогеография. В книгата на Реа Галанаки антропогеографската ос е двойна: от една страна Крит и неговият език; от друга страна Долен Египет и неговият език. Тясната връзка на авторката на романа с първия антропогеографски кръг се оказва непосредствена; свързаността ѝ с втория представлява по-скоро смесица от лични наблюдения и въображение. Изглежда върху този критичен вододел се опитва да запази равновесие Реа Галанаки в новата си книга³ – и именно в това се крие прогресът, отбелязан от времето на „Три концентрични разказа”⁴, който е очевиден.

Във всеки случай, ако се съгласим, че фантазията на разказвача преобладава при формирането на романовия материал, а толкова по-голямо

³ „Житието на Исмаил Ферик паша” (*Ο βίος του Ισμαήλ. Φερίκ πασά. Spina nel Cuore*) излиза за пръв път в Гърция през 1991 г. На българския книжен пазар се появява през 1998 г. в превод на Здравка Михайлова. – Б. ред.

⁴ Разказът „Черно-бяло” от сборника „Три концентрични разказа” е поместен в брой пролет 2000 на сп. „Сезон”, посветен на съвременната гръцка литература. – Б. пр.

става и отклонението от историческия роман, установяваме, че в книгата на Галанаки знание (по-добре *самопознание*) и въображение се изравняват по точки – напомням, че по произход Реа Галанаки е от остров Крит: там е прекарала детските и гимназиалните си години.

Съществуват исторически романи, които следвайки повелите на традиционната историография, се движат в голям, по-скоро, хоризонтален диапазон: свързват събития и личности, превръщайки ги в историческо действие и исторически действащи лица; тоест съотнасят исторически образи – известни и безименни – и ги превръщат в романови отражения. Обичайният продукт на един такъв екстензивен метод е онова, което се нарича роман-фреска.

В книгата на Реа Галанаки романовото време е по-скоро ограничено. Бих го нарекъл биологично, в степента, в която съвпада с живота на героя на романа; съответно сбито е и романовото пространство, което се определя от два полюса: родната земя и мястото на изгнаничеството.

По този двоен критерий „Житието на Исмаил Ферик паша” се дистанцира както от историографския разказ, така и от традиционните исторически романи. Но основният разграничителен момент в тази критична глава се намира другаде: говорих за хоризонтално движение и разгръщане на множество събития и форми, характерни за фреските от исторически тип; при все това методът на Реа Галанаки в нейния роман е, бих могъл да го нарека така, вертикален – бих го нарекъл най-общо метод на археологическите разкопки. Този метод вече бе приложен успешно в първия от „Три концентрични разказа”. Сега той е издигнат на ново ниво и бележи триумф.

От това упорство на археолога, който прави разкопки излизат на бял свят находки, които се различават като реалии и морфология от находките на историческата фреска: тоест, преди всичко се измъкват отломки от съдове и разбити тела, които не се поддават на изкушението на лесното допълване на липсващите парченца от мозайката. Така реалиите и антропологията на книгата на Реа Галанаки създават усещането за археологически пейзаж с разкопани ями; археологическо гробище, където внезапно се размърдват и говорят, пиейки кръв, мъртъвци с осакатени крайници, потънали преди години местности, сухи плодове, къщи и улици, които времето е разгромило. От тази гледна точка с пълно право Михаил Копидакис писа в критичната си бележка за „Житието на

Исмаил Ферик паша”, че книгата би трябвало да бъде четена редом с песента от „Одисея” „В царството на сенките”. Положителното е, че в книгата на Галанаки тази отпратка към Горната Земя и Подземното царство от „Одисея” е направена по изключително дискретен начин.

Накрая, в конкретния роман, за който говорим, лесно може да бъде различен един мащаб, който ни издига от нивото на историята до нивото на мита, и от мита към митологизирането. Няма да се впускам в обяснения какво точно означават трите степени на тази стълбица; направил съм това другаде – коментирайки поетичната стихосбирка на Джени Мастораки „С венец от светлина”.

Само бих добавил към онези аналитични наблюдения един послепис, който, струва ми се, подхожда добре на митологичното и митотворческо изкуство на Реа Галанаки. Става въпрос за препратка към историческите стихотворения на Кавафис, онези които взимат като повод някакъв незначителен маргинален исторически източник, за да трансформират полузаличените му следи в поетичен мит. Колкото са исторически стихотворенията от тази категория в творчеството на Кавафис, също толкова исторически е и романът на Реа Галанаки, за който става дума.

Както и да стоят нещата, онзи, който би искал с една единствена фраза да окачестви мита, който книгата на Галанаки митологизира, вероятно би могъл да достигне до следния извод: „Търсене и Завръщане⁵ на Исмаил Ферик паша”.

Продължавам с някои характерни черти на наративното майсторство, спояващи този роман. Претворяването на историята в мит и на мита в митологизиране вече бележат съществена характеристика на разказваческото упражнение, към което Реа Галанаки пристъпва в това свое произведение. По-нататък ще се спра върху някои по-дълбоко релефно отпечатани знаци на разказваческото ѝ майсторство.

⁵ За завръщане авторът употребява думата „υόστος”, използвана от Омир В „Одисея” за завръщането на Одисей. – Б. пр.

Единият се отнася до начина, по който се асоциират действията на романа в оста на наративното време. Приемайки като даденост, че в историческата трактовка организирането на историческия материал следва по правило хронологичен ред (предшестващото е на първо място, онова, което следва, е последващо), можем да разграничим историческите романи (стари, средновековни и нови) на две основни категории: на онези, които разполагат своя мит върху оста на хронологичната последователност (с върховен пример „Илиада” и на онези, които я преобръщат по метода на ретроспективата с върхов образец „Одисея”).

В романа на Реа Галанаки не е приложен нито първият, нито вторият архитектурен метод. Привидно материалът е разпределен в хронологична последователност и приемственост – но това е само привидно. Тъй като в действителност цялата книга е написана от гледна точка на нейния финал.

Знаейки от самото начало какъв е краят на историята, още от първата фраза на романа разказвачът оцветява разказа си с това прозиране на финала. Следователно: ако ретроспективният метод, като похват не изпъква на повърхността на разказа, той се таи в латентно състояние в неговия подслой. И още нещо: при все, че не влияе върху големите глави на разказа, тактиката на връщането назад или на предварителното проектиране се разпознава в отрязъците и съставните му части.

Наистина струва си усилието да се проследи системно този сложен възел на наративното време, разклонената мрежа, в която се мята разказът на Реа Галанаки. Аз просто намекнах за неговия вътък и сега отбелязвам в подлинния, че една от най-пълноценните добродетели на романа се крие именно в начина, по който авторката борави с наративното време. Нещо подобно се случва и с третирането на наративното пространство – но тук няма да се спирам по-задълбочено на това. Продължавам по-нататък, към един – според мен – в равна степен критичен подслой на разказвателната техника, в който този роман на Реа Галанаки е добре вкоренен.

Романовата традиция вече е оставила в наследство три открояващи се начина, по които разказвачът се намесва в артикулирането на своя разказ: единият е непосредствен (самият той поема цялата тежест на наративната роля и в непрекъснат разказ от трето лице разказва събития, описва тяхната рамка и регистрира, винаги като страничен наблюдател, диалозите и монолозите на

действащите лица в романа (такъв е, например, методът на Ятроманолакис в известната му новела „История“). Другият начин поема в съвършено противоположна посока (някое от действащите лица в романа – обикновено главният герой – изнася целокупния разказ в първо лице, във вид на автобиография или дневник – големите „аполози“ на „Одисея“ следват този метод). Накрая понякога романовият разказ прибягва до схемата на епистоларността (целостта на разказа се нахвърля между две лица, които водят кореспонденция помежду си).

В романа на Реа Галанаки тези три разграничаващи се начина на артикулиране на разказа се преливат; в известен смисъл единият следва другия: в първата част общият разказвачески похват е възложен на всезнаещия разказвач – през неговите очи ние виждаме всичко; някъде към средата на романа нахлува епистоларният метод – двамата братя (нека ги наречем ренегатът в Египет и членът на Заверата в Атина) за пръв път си пишат след принудителната раздяла, настъпила в детските им години и взаимно се признават, за да не се срещнат все пак никога – може би това е и апогейт на романа; накрая кампанията на Исмаил в Крит и завръщането на главния герой са предадени в разказ от първо лице под формата на дневник – действително неочакван обрат в наративния прием, бих го нарекъл без заобикалки: гениален.

Завършвайки по принуда кратката глава относно наративната техника на книгата, бих искал, макар и в по-телеграфен стил да отбележа, че и начинът ѝ на написване е със смесена техника; абстрактен и поетичен, когато разказва разказвачът; драматичен, когато двамата братя водят кореспонденция; прозаичен, когато разказът е предаден от Исмаил. Тъй като този роман на Реа Галанаки – както, впрочем, и „Три концентрични разказа“ – отказва да херметизира и изолира поетичния език от прозаичния. Тук, впрочем, може да бъде открито и неговото езиково своеобразие, което рядко се разминава с точното попадение – с изключение може би само на първите страници на романа, където поетичната абстракция и прибягването до един вид езиков барок предизвикват у читателя известна неловкост при възприемането.

Остава да спомена някои неща и относно идеологическата принадлежност на романа. Най-напред нека припомним един разпространен предразсъдък, който при все това не е напълно лишен от основания: по повод най-вече на романа от периода след национално-освободителното въстание от миналия век, този прозаичен тип е бил обвинен в центробежна и ескейпистка склонност на писателя от болезнената действителност – тази на настоящето и на неотдавнашното минало. Тоест, в противовес на натуралистичния роман, в общи линии бащите на историческия роман са били смятани за антисоциални и аполитични. Подобни възражения са били формулирани и по адрес на историческия роман от периода между двете войни на двайсети век, напр. за „Принцеса Изабо” на Терзакис, чието написване съвпада с годините на диктатурата на Метаксас.

Днес този предразсъдък, разбира се, е отмрял, но не е напълно изчезнал. А от тази гледна точка „Житието на Исмаил Ферик паша” би могло принудително да се превърне в един вид апология. Обаче, само едно абсолютно схематично и, разбира се, непохватно използване на тази мярка би могло да уязви обсъжданата книга.

Тъй като, макар и по косвен, но литературно действен начин, романът на Реа Галанаки зачеква жизнено важни проблеми – социални и политически – тези на новогръцката история, съсредоточени на драматичния остров Крит, където в продължение на четири века са се кръстосали пътищата на венецианци, мохамедани и гърци; и където са се сблъскали интересите на тази земя и интригите на великите европейски сили. Разбира се, отправките към тази социална и политическа среда за щастие са направени много дискретно: по правило те се трансформират, при тяхното проектиране и налагане върху антропогеографския свят на романа, определяйки и драматичната му съдба. С две думи: социалното познание в книгата на Галанаки се превръща в познание за човека, бих казал дори в един вид познание за човека, което е едновременно конюнктурно и архетипно.

Вторият евентуален идеологически предразсъдък би могъл да идва от противоположната посока: ако някой прибързано окачестви „Житието на Исмаил Ферик паша” като патриотичен роман или като проникнат от местен шовинизъм, тъй като фокусира вниманието си върху Крит от втората половина

на миналия век. В случай че го сравни, ако не с „Папафлесас” на Спирос Мелас, то поне с „Капитан Михалис” на Никос Казандзакис.

Но подобна хипотеза би се основавала на тотално превратно тълкуване на романа, който се опитва – и го постига – дори в най-критичните си моменти да претегли двойното право с тукидидовска обективност и безпристрастност. Тази книга действително не дели хората на врагове и приятели – впрочем, това манихейско разделение по дефиниция се отменя от двойната самоличност на Исмаил: онази, която той притежава по рождение, и придобитата. Именно тук се крие и драматичният заряд на този герой, който има, ако мога да се изразя така: две родини, две имена и два произхода.

А сега едно последно наблюдение, което оттласква злонамерените, и дори добронамерени, предразсъдъци. Убеден съм, че дълбоката идеологическа следа, която може да бъде различена връзана в дъното на романа, също е двойствена и има своя близник: от една страна темата за завръщането се свързва неразривно с темата за смъртта; завръщането-смърт и смъртта-завръщане, по образа на омировата „Одисея”, определят скритата идеологическа ос на митологизирането от началото до края на книгата. Другата следа представлява препратка към тройната матрица, при която родна земя, родна майка и майчин език съвпадат. Пръстта на родната земя, майчиното тяло, езиковата памет, тези три елемента се сливат в едно в подсъзнанието на Исмаил, когато той като невръстно дете е насилно изтръгнат от Крит, за да бъде присаден на чужда почва и да направи блестяща военна кариера в Египет. За да се надигнат от дълбините на съзнанието тези три корена, които всъщност са един, героят трябва да се завърне към генетичната си матрица, към утробата на родината и да умре.

Превод от гръцки: **Здравка Михайлова**